

ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN'DA UYGULADIĞI NÜKLEER DENEMELER VE BUNUN DÜNYA BASININA YANSIMALARI

CHINA'S NUCLEAR TESTS IN EAST TURKESTAN AND ITS REFLECTIONS IN THE WORLD PRESS

Celal ASLAN
Gaziantep Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
celalasan46@gmail.com
ORCID:0000-0002-3743-2697

Gülbahar IŞIK
Gaziantep Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
isikgulbahar85@gmail.com
ORCID: 0009-0000-0394-6641

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.04.2024

Kabul Tarihi:

03.08.2024

Yayın Tarihi:

29.09.2024

Anahtar Kelimeler

Nükleer Denemeler,
Çin,
Lop Nur,
Doğu Türkistan,
Gazete.

Keywords

Nuclear Tests,
China,
Lop Nur,
East Turkestan,
Newspaper.

Türklerin ezeli yerleşim birimi olan Doğu Türkistan: farklı dönemlerde birçok devletin işgaline uğramış, günümüzde ise Çin'e bağlı olarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla anılmaktadır. Çin bu bölgede çeşitli politikalar uygulamakla birlikte nükleer silahta üretmiştir. 16 Ekim 1964 - 29 Temmuz 1996 tarihleri arasında 44 nükleer silah denemesi yaparak bölgeyi adeta nükleer silah laboratuvarına dönüştürmüştür. Çin'in Doğu Türkistan üzerinde uyguladığı politikalar, Türkiye'de birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Ancak burada gerçekleştirilen nükleer silah denemeleri ve üretimi üzerine detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu alandaki eksiklik çalışmanın ele alınmasının temel sebebidir. Bu çalışmada Çin'in bölgede gerçekleştirdiği nükleer denemelerin bölge halkına ve çevreye verdiği zararlar aktarılırken, ABD savunma bakanlığının ve New York Times gazetesinin Çin'in bölgede nükleer denemelere tekrar başladığına ilişkin haberleri başta olmak üzere, konunun farklı ülkelerin basınına yansımaları üzerinde durulmuştur. Çalışma esnasında makalede adı geçen ülkelerin gazete haberleri taranmış ve konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

ABSTRACT

East Turkestan, the eternal settlement of Turks, has been occupied by many states in different periods, and today it is known as Xinjiang Uyghur Autonomous Region under the name of China. In addition to implementing various policies in this region, China has also produced nuclear weapons. Between October 16, 1964 and July 29, 1996, China conducted 44 nuclear weapons tests and turned the region into a nuclear weapons laboratory. China's policies on East Turkestan have been the subject of many academic studies in Turkey, but there has not been a detailed study on the nuclear weapons tests and production carried out here. This deficiency in this field is the main reason for this study. In this study, while the damages caused by China's nuclear tests in the region to the people of the region and the environment are conveyed, the reflection of the issue in the press of different countries, especially the news of the US Department of Defense and the New York Times newspaper that China has resumed nuclear tests in the region, is focused on. During the study, the newspapers of the countries mentioned in the article were scanned and academic studies on the subject were also utilized.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1467862>

Atf/Cite as: Aslan, C., & Işık, G. (2024). Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı nükleer denemeler ve bunun dünya basınına yansımaları. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1161-1177.

Giriş

Doğu Türkistan, tarih boyunca Türklere anayurt olmuş kadim yerleşim alanı olmakla birlikte Türk tarihi ve medeniyeti açısından özel bir konuma sahiptir. Hem jeopolitik konumu, hem de maden kaynakları bakımından zengin olması her dönemde çeşitli milletlerin ilgisini çekmiştir. Doğu Türkistan; Altay, Tanrı ve Karanlık dağ silsileleri gibi büyük dağlara her ne kadar hâkim olsa da ülkenin iç ve doğu kesimleri kum çölleriyle kaplıdır. Bazı büyük nehirleri: Manas, Karaşehar, Tarım deryası, Ulungur, İrtiş, İli olmakla birlikte Sayram ve Buğda olmak üzere iki göle sahiptir (Taşagil, 2012, s.556). Bölgede yer alan Taklamakan çölü yaklaşık 500.000 km² alana sahiptir ayrıca bölge; Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin yanı sıra Pakistan, Keşmir, Hindistan, Moğolistan, Tibet ve Çin ile komşudur (Taşagil, 2012, s.556). Doğu Türkistan 1.828.418 km²'lik yüzölçümüyle geniş bir alana sahiptir (Sakov, 2007, s.12). Tarihsel değere sahip İpek Yolu'nun stratejik bir kısmı da Doğu Türkistan coğrafyasından geçmektedir (Sakov, 2007, s.12). Bu yol üzerinde Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar olmak üzere pek çok önemli Türk devletleri kurulmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2018).

13. ve 14. yüzyıllarda Moğolların ve 15. yüzyılda Timur'un istilasına uğrayan Doğu Türkistan, bu dönemde Seidiye Hanlığı, Hocalar Devri ve Kaşgar Türk Hanlıkları tarafından yönetilmiştir (Taşagil, 2012, s.560). Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) Çin'in sık sık istilalarına maruz kalmıştır (Lu, 2018, s.16). Mançular döneminde, 1756'da Çin, Doğu Türkistan'ı ilhak etmiş ve çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar neticesinde 1862-63 yıllarında Yakub Bey'in idaresinde bağımsız bir Türk devleti kurulmuştur (Türköz, 1998, s. 3; Uygur, 2015, s. 16). Çin, Yakub Han'ın vefat etmesinin ardından oğulları ve dönemin ileri gelen beyleri arasındaki çekişmeleri fırsata çevirmiştir. Karışıklarının yaşandığı sırada bölgenin ileri gelen beylerinden olan Beg Kuli bir süre iç sükûneti sağlasa da daha sonra Çin kaynaklı karışıklıklara engel olamayarak çaresizlik içinde Ruslara sığınmak zorunda kaldı (Taşagil, 2012, s.560). 1877 yılının Aralık ayında Çinliler, Doğu Türkistan'ın tamamını ele geçirmişlerdir.

1882'de Çin, "ele geçirilmiş toprak" anlamına gelen Hsin-chiang terimiyle Doğu Türkistan'ın adını değiştirip 1884'te bu bölgeyi Sincan (Xinjiang) adı altında bir vilayet haline getirerek Çin merkezi yönetimine bağlamış, bu statü 1911'e kadar sürmüştür; ardından Çin'deki hanedanlık yıkılınca ortaya çıkan siyasi kargaşa, bölgeyi yöneten Çinli valilerin merkezi yönetimden bağımsız hareket etmelerine ve 1931'de Kumrul İsyanı ile 1932'de Turfan Ayaklanması gibi isyanlara yol açmıştır (Taşagil, 2012, s.560; Kapıcı ve Erdoğan, 2018, s.129; Tuncer, 2020, s.134; Uysal, 1986, s. 127). İsyanlar kısa sürede sonuç vermiş ve 12 Kasım 1933'te Hoca Niyaz Hacı'nın Cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur (Kapıcı ve Erdoğan, 2018, s.127). Ancak bu cumhuriyet, 1934'te Sovyet Rusya ve Çin'in işbirliğiyle Çin'e ilhak edilmiştir. Yine de bazı bağımsız oluşumlar, 1937'ye kadar varlıklarını sürdürmüştür (Akgün, 2019, s. 21). Çin, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin yıkılmasının ardından bölgeye yeniden hâkim olup baskı ve asimilasyon politikalarına devam etmiştir. Bölge halkı, Alihan Töre liderliğinde 7 Kasım 1944'te başlayan isyanla karşılık vermiş, İli şehri yeniden Doğu Türkistan'ın eline geçmiş ve 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Akgün, 2019, s.21).

Bu mücadele, İli vadisinden Doğu Türkistan'ın güney kesimine yayılmıştır (Demirağ, 2014, s.241). Doğu Türkistan ordusunun bu başarılarından rahatsız olan ve isyanların önüne geçemeye çalışan Çin, Ruslardan yardım istemiş, Sovyetler Birliği de bu isteği kabul etmiştir. Bunun üzerine 1945 yılının Ağustos ayının 14'ünde Çin ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve İttifak Anlaşması imzalanmıştır (Shokirova, 2017, s.92). Sovyetler Birliği ve Çin arasında imzalanan dostluk anlaşması sayesinde Stalin yönetimi, Çin yönetimi ile görüşmelerinin yapılması hususunda Doğu Türkistan Cumhuriyeti üzerinde baskı kurmuştur (Fursun, 2020, s.236). Ruslar, Çinlilerin isteği doğrultusunda Türklere Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile Hsin-chian eyalet hükümetlerinin birleştirilmesini teklif etmiştir. Rusların istekleri hakkında görüşme yapmak üzere kabine üyelerini ve komutanlarını toplayan Ali Han Töre, toplantı sonucunda Rusların teklifini reddetmiştir (Özen, 2019, s.11). Ancak bu ittifaka karşı tek başlarına bağımsızlıklarını koruyacak güçleri olmadığı için başlarda Rusların baskı ve istekleri kabul edilirse de daha sonra Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin varlığının devamı için bu iki hükümetin birleştirilmesi teklifi kabul edilmek zorunda kalmıştır.

1946 tarihinde Sovyetler Birliği'nin zorlamasıyla Hsin-chian eyaleti ile Doğu Türkistan Cumhuriyeti yönetimi entegre edilmiş ve oluşturulan yeni eyaletin başkanlığına Chang Chih- chung getirilmiş ve başkan yardımcılığına ise Ahmed Can Kasımı getirilmiştir (Taşagil, 2012, s.560). Yeni hükümet kurulduktan sonra vali, kaymakam ve meclis üyelikleri için seçimler yapılmış, seçim arifesinde Sovyetlerle anlaşmaya taraftar olmayan

Ali Han Töre ise tekrar isyan etme endişesi taşıdıkları için 1946 yılında Ruslar tarafından kaçırılmıştır (Özen, 2019, s.12). Çok geçmeden de asıl amaca uygun şekilde, kurulan yeni hükümetin Çin'e ilhakı için hükümet üzerinde Çin-Rus baskıları başlatılmıştır. Doğu Türkistan'ı bağlamak amacıyla Çin Komünist Partisi, Teng Lik'un'u görüşme sağlaması için görevlendirmiştir (Taşagil, 2012, s. 560). Görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmasının beklenmediği bir ortamda 1949 yılının Ağustos ayının son günlerinde tarihinde içerisinde İshak Beg Mononov, Ahmed Can Kasımi, Delihan Sugurbayov, Abdulkerim Abbasov gibi Doğu Türkistan önderlerinin olduğu Almatı'dan Pekin'e doğru çıkan uçak ortadan kaybolmuştur (Taşagil, 2012, s.560).

Her fırsatta Doğu Türkistan'ı işgal eden ve halkın bağımsızlık mücadelelerinden rahatsızlık duyan Çin için uçağın kaybolması pek tabii görülmesi gereken bir durumdu. Çin tarafından, kaybolan bu uçağın kısa bir süre sonra bir dağa çarptığı ve tüm ekip ve heyet üyelerinin hayatlarını kaybettikleri açıklandı (Shokirova, 2017, s. 97). Bu olay neticesinde yeni kurulan koalisyon hükümeti yıkılmış ve Doğu Türkistan tekrardan işgal edilmiştir. Komünist Çin devriminin gerçekleşmesiyle Çin Kızıl Ordusu tarafından işgal edilen Doğu Türkistan, Xinjiang Uygur Otonom Rayonu (Sincan Uygur Özerk Bölgesi) ismi adı altında Çin'de 1 Ekim 1955'te kurulmuştur (Altın Öztürk, 2013, s.68). Doğu Türkistan'ın son kez işgal edilmesiyle birlikte Çin'in zulüm dolu politikaları ve baskıları da yeniden başlamıştır. Ve ne yazık ki Doğu Türkistan uzun yıllar insanlık dışı yaptırımlar, asimilasyonlar ve zulümlere maruz kalmıştır. Bunlarla birlikte Çin, 1964 yılından itibaren Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde nükleer silah üretim ve denemeleri gerçekleştirmiştir.

Çünkü nükleer silahlar ikinci dünya savaşından sonra, küresel güvenlik ve uluslararası ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (Erdenli, 1994, s.78). Bu silahlar, atom çekirdeklerinin fisyon ve füzyon reaksiyonlarından enerji üreten, patlama dışında ısı, radyasyon ve basınç gibi ölümcül etkileriyle geniş alanları kısa sürede etkileyen silahlardır (Doğanalp, 2016, s.18). Nükleer silahlar, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde, insani ve çevresel etkileri bakımından en yıkıcı kitle imha silahları olarak kabul edilmektedir (Doğanalp, 2016, s.18). Nükleer silahların bu etkileri, hem savaşlar sırasında hem de savaş sonrası dönemlerde geniş çaplı ve kalıcı tahribatlara yol açmaktadır (Doğanalp, 2016, s.18).

Bu bağlamda Çin'in Doğu Türkistan' da gerçekleştirdiği nükleer testler, hem bölgenin ekosistemini hem de bölge halkının yaşamını doğrudan etkilemiş, geniş çaplı çevresel ve sağlık sorunlarına yol açmıştır. Ayrıca Doğu Türkistan'daki nükleer denemeler, yalnızca bölgesel değil, küresel alanda da önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Dolayısıyla Çin'in uyguladığı nükleer testlerin uluslararası güvenliğe yönelik etkileri geniş bir tartışma alanı oluşturmuş ve dünya kamuoyunda geniş bir yankı bulmuştur. Bu durum dünya kamuoyunun nükleer silahların yayılmasını ve testlerini düzenleyen uluslararası anlaşmaların gerekliliği ve geçerliliği üzerine analizler yapmasını sağlamıştır.

Dünya kamuoyunda, Çin'in nükleer testleri ve bu testlerin uluslararası anlaşmalara aykırılığı konusundaki tepkiler genellikle yetersizdir. Çin'in Doğu Türkistan'daki nükleer testleri, bölgesel ve küresel güvenlik dengelerini sarsmaktadır. Olası bir felaket halinde bölgede yaşayan insanlığın ve canlı yaşamının sonu sayılabilecek nükleer tesisler, yasak olmasına rağmen Doğu Türkistan bölgesinde inşaa edilmeye devam ettirilmektedir. Dünyanın gözü önünde yapılan bu faaliyetler zaman zaman dünya basınında yer almakla birlikte bu konuda Çin'e herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Yer altı ve yer üstü kaynakları Çin tarafından sömürülen Doğu Türkistan'da yaşayan Türk halkının varlığı, bilinçli olarak nükleer tehlikeye maruz bırakılmasına rağmen konunun Türkiye'de yeterince gündeme getirilmiyor olması da dikkat çekici bir durum olarak görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında dünya kamuoyundan saklanma çabasına rağmen Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı yeni nükleer tesisler ve denemelerin dünya basınına yansımaları ortaya konularak konuya ilişkin delillere yer verilecektir.

Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Nükleer Denemeler ve Bunun Dünya Basınına Yansımaları

Savaş tarihin en etkili ve yıkıcı gücü hiç şüphesiz nükleer silahlardır. Bu silahlar binlerce insanın ölümüne sebep olurken binlercesinin hayatını da derinden etkilemektedir. İnsanlara ve doğaya büyük zarar veren nükleer silahların ilki ikinci dünya savaşı sırasında ABD'de elde edilmiş ve Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde kullanmıştır. 6 Ağustos 1945' te ABD tarafından Hiroşima'ya atılan atom bombası, insanlık tarihinin en trajik ve yıkıcı hadiselerinden birisi olmuştur. Saldırı sonucunda ilk anda 70.000 kişi vefat ederken 1945 yılının sonlarına kadar radyasyonun yol açtığı biyolojik reaksiyonlar ve ağır yanık sonucu ölüm sayısında

artış görülmüştür (Ege, 2021, s.1470). Atom bombası sadece Hiroşima kentine atılmamış aynı zamanda Nagazaki kentine 9 Ağustos 1945 yılında Plütonyum yakıtlı Nükleer bomba atılmış ve bu patlama sonucunda 44.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Ege, 2021, s.1470).

İnsanların hayatına mâl olan ve doğanın dengesini bozan nükleer silahları ne yazık ki ABD'den sonra sırasıyla 1949 yılında Sovyetler 1952 yılında İngiltere, 1960 yılında Fransa ve 1964 yılında Çin hızlı bir şekilde üretmeye başlamıştır (Şahin ve Uysal, 2023, s.468). İkinci dünya savaşında sıkı bir müttefik olan ABD ve Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamışlar kısa bir süre sonra da nükleer silahlanmanın önüne geçmek için birlikte hareket ederken, nükleer silahsızlanma alanında ciddi ve gerçekçi önlemler almaya başlamışlardır (Şahin ve Uysal, 2023, s. 468).

ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu alandaki çalışmaları BM tarafından da destek görmüş ve sonuç olarak 1957'de Dünya Atom Enerjisi Ajansı oluşturulmuş, 1968'de ise NPT-Non Proliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi) Genel Kurul'da kabul görmüştür (Reşetnikova, 2008, s.40). Nitekim bu antlaşma 1970 yılında yürürlüğe girmiştir ve o tarihte nükleer silah sahibi beş ülkeye de (ABD, Çin, SSCB, Fransa, İngiltere) önemli bir ayrıcalık tanımıştır (Akçapa, 2021, s. 2801). İlk başta 25 yıllık bir süre için yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT-Non Proliferation Treaty) 1995 yılından itibaren süresiz uzatılmıştır (Durkalec, 2018). Bu anlaşma 1 Ocak 1967'den önce nükleer silah denemesi yapmayan ülkelerin, anlaşmaya katıldıklarında nükleer silah üretmeyeceğine dair taahhütte bulunmalarını gerektirir. Aynı tarihten önce nükleer deneme yapan ülkeler ise anlaşmaya katılmaları halinde mevcut nükleer silahları koruma ve yeni silahlar üretme haklarını muhafaza ederler (Kıbaroğlu, 2002, s. 3). Anlaşmanın bir diğer önemli maddesi ise nükleer enerji tesislerinin nükleer silah yapımıyla alakalı kullanılmasını engellemek amacıyla denetlemeler konusunda Uluslararası Atom Enerji Ajansına (IAEA) yetkiler tanınmasıdır (Köysüren, 2008, s.54).

Nükleer silah sahibi ülkeler arasında bulunan Çin de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması'nı imzalayan ülkeler arasında bulunmaktadır (Köysüren, 2008, s. 54). Çin bu anlaşmayı imzalamazdan önce 1955 yılından itibaren çalışmalarını yaptığı nükleer silahlarının ilk denemesini Doğu Türkistan sınırları içerisinde bulunan Taklamakan Çölü'nün doğusunda, tarım havzasında yer alan Lop Nur bölgesinde 16 Ekim 1964 tarihinde gerçekleştirmiştir (Argun, 2021, s.118). Çin ilk nükleer denemesini gerçekleştirdiği bu tarihten itibaren 1996 yılına kadar 11'i toprak altında gerçekleştirilmek üzere 44 nükleer deneme yapmıştır (Argun, 2021, s.118). Çin nükleer silah üretimi için Doğu Türkistan'ın tüm yer altı zenginliklerinden faydalanırken, üretilen silahları denemek için de bölgeyi oyun alanı haline getirilmiştir. Bu nükleer denemelerin insanlara ve çevreye verdiği zararları çok iyi şekilde bilmesine rağmen oluşacak zararları dikkate almamıştır. Aksine Doğu Türkistan'ı asimilasyon ve insanlık dışı uygulamalar ile sömürgesi haline getirmek için bölge halkının hayatını kaybetmesi ve sağlık sorunları yaşaması, buradaki Türk nüfusun kırılması Çin açısından önem arz etmiştir.

Çin'in insan sağlığını ve çevreye etkisini düşünmeden Lop Nur bölgesinde uyguladığı nükleer denemelerinin arasında 27 Ekim 1966 tarihinde gerçekleştirdiği orta menzilli balistik füze deneyi, Çin'i Gansu eyaletindeki Shuangchengzi Füze Üssü'nden Lop Nur'daki hedefi vurmak üzere 12 kiloton ağırlığında nükleer başlıklı füze fırlatması neticesinde yerleşim alanları üzerinde söz konusu deneyi tahakkuk eden yegâne ülke haline getirmiştir (Tuna, 2012, s.148). Bununla birlikte, yapılan diğer nükleer denemelerin etki aralıkları 1.000 ton ağırlık ile 4.000.000 ton ağırlık arasında değişim göstermektedir (Tohti, 2009). The Nuclear Threat Initiative'a göre Lop Nur'da patlayan bombalardan bazıları, Hiroşima'ya atılan *Küçük Çocuk*'tan 300 kat daha güçlüydü (Hibakusha-worldwide, 2023).

Nükleer Savaşın Önlenmesi için Uluslararası Doktorlar (IPPNW) tarafından hazırlanan *Radyoaktif Cennet ve Dünya* raporunda, atmosfere salınan radyoaktivitenin tahmini miktarlarını; plütonyum-239, sezyum-137 veya stronsiyum-90 gibi maddelerin toplamı 111 Peta-Becquerel (Peta = katrilyon) radyasyon dozudur (Staudte, 2023). Daha somut bir ifadeyle bölgede yaklaşık 48 kg toz haline getirilmiş plütonyum olduğunu, bunun bir gramın milyonda biri kadarının solunması veya yutulması halinde böbreklere zarar vermenin yanı sıra karaciğer veya akciğer kanserine de neden olabileceğini belirtmişlerdir (Staudte, 2023). Nitekim Çin, Lop Nur bölgesinde insan sağlığını derinden etkilediği halde ve hiçbir koruyucu tedbir almaksızın gerçekleştirdiği nükleer denemelerinin sonucunda resmi kayıtlara göre 210 bin insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Aliyeva, 2007, s.55).

Uzun yıllar radyoaktif materyallerin etkisi altında bulunan Lop Nur ve çevresinde doğada bulunan ağaçların yaprakları dökülmüş, insan fizyolojisinde olmayan çeşitli çürük, deride dökülme gibi rahatsızlıklar görülmüş ve engelli doğan bebek oranlarında bir hayli artışlar meydana gelmiştir (İlyas, 2022, s.98). Yaşanan bu olumsuz hadiseler Çin yönetimi tarafından sürekli reddedilmiştir (İlyas, 2022, s.98). Çin ne kadar bu sorunları kabul etmese de Doğu Türkistan'da uygulanan nükleer denemelerinin sonuçlarının insanlara ve çevreye etkisini dünya kamuoyuna duyurmaya ilişkin çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalardan ilki Almanya'nın Münih şehrinde merkezi bulunan Dünya Uygur Kongresi'nin başkanı Dolkun Eisa'nın ifadesine göre, 1980'lerde Doğu Türkistan'daki öğrencilerin Lop Nur'daki nükleer denemelere karşı gösteri yapmalarıdır (Ahmetbeyoğlu, 2018).

1992 yılında ise iki Uygur Türkü; Azat Akimbek ve Yushumbek Muhrishi, Dünya Nükleer Kurbanlar Konferansı'nda Doğu Türkistan halkının radyasyona maruz kalmaları hakkında konuşmalar yapmışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2018). Fakat gerçek manada Doğu Türkistan'da yaşanan bu insani ve çevresel sorunları, dünya kamuoyuna ilk kez 1998'de İngiltere'de yayınlanan *İpek Yolunda Ölüm* adlı belgesel programı ile duyurulmuştur. Program Avrupa ülkeleri de dâhil olmak üzere 83 ülkede yayınlanmış ve büyük beğeni toplamıştır. Aynı programda Dr. Enver Tohti¹ tarafından Çin'deki kanser oranları üzerine yapılan gizli bir araştırmanın sonuçları açıklanmıştır, buna göre nükleer test alanlarının çevresinde kanser oranının 1.35 kata kadar daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2018).

ABD menşeli Scientific Amerikan haber sitesi Dr. Enver Tohti' nin Çin'in Lop Nur bölgesinde uyguladığı nükleer denemeleriyle ilgili anısını 1 Temmuz 2009 yılındaki haberinde şöyle anlatıyor:

Enver Tohti toz yağdığı haftayı hatırlıyor. 1973 yazında, Çin'in en batı bölgesi ve çoğunlukla ülkenin azınlık etnik gruplarından biri olan Uygurların yaşadığı Sincan Eyaleti'ndeki ilkokuldaydı. O günü 'Rüzgâr veya herhangi bir fırtına olmadığı halde dünyanın gökten düştüğü üç gün vardı. Gökyüzü ölümcül derecede sessizdi; güneş yok, ay yok' şeklinde anımsıyor. Çocuklar ne olduğunu sorduğunda öğretmen onlara Satürn'de bir fırtına olduğunu söyledi. Tohti de ona inandı. Havadaki bu durumun eyalette bir nükleer bombanın deneme amaçlı patlatılması sonucunda ortaya çıkan radyoaktif tozdan kaynaklandığını ancak yıllar sonra fark etti (Merah, 2009), şeklinde yayımlanmıştır. Dr. Enver Tohti, çocukluk yıllarında başkent Urumchi'de (Doğu Türkistan) Railway Merkez Hastanesi'nde tanık olduğu bir durum, yıllar sonra onu derinden etkilemiştir.

1994 yılında aynı hastanede çalışırken dikkatini Doğu Türkistan Türkü kanser hastalarının sayısının Çinli hastalara kıyasla hayli fazla olması durmu çekmiştir. Bu durumun ardındaki sebebi araştırmaya kararlı olan Dr. Tohti, yaptığı çalışmalarla artan kanser vakalarının arkasında Çin'in Lop Nur bölgesinde gerçekleştirdiği atom bombası denemelerinin yattığını ortaya koymuştur (Tohti, 2009). Ayrıca Dr. Tohti'nin araştırması, Doğu Türkistan Türklerinin yaşadığı bu vahim gerçeği tüm dünyaya duyurmaya yardımcı oldu (Tohti, 2009). Dr. Enver Tohti'nin Çin'in Lop Nur bölgesinde yaptığı denemelerin çevreye ve insan sağlığı üzerine etkilerini araştırıp dünya kamuoyuna duyurmaya çalışması, Doğu Türkistan adına büyük önem arz etse de, bölgede yaşanan sorunları dünya kamuoyuna duyurmayı amaçlayan ve Çin'den nükleer denemelerini durdurmasını isteyen diğer çalışmalar gibi, bu çalışma da hiçbir zaman Çin'in gündemine yansımamıştır. Çin bu konularda ilgisiz kalsa da bölgede yaşanan sağlık ve çevre sorunları üzerine yapılan çalışmalar ve sorunlara karşı tepkiler devam etmiştir.

Dünya kamuoyunda ise ABD'nin nükleer silahını ilk kez Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde kullanması neticesinde büyük can kayıplarının yanında sağlık sorunları ile çevresel sorunları da beraberinde yaşayan Japonya, Çin'in nükleer denemelerini yakından takip etmiş ve buna tepki gösteren en önemli ülkelerden biri olmuştur. Japonya, Çin'in nükleer denemelerine karşı tepki göstermiştir. Bu konuda bilhassa Hiroşima Belediye Başkanı Takashi Hiraoka tarafından Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği'ne 10 Haziran 1994, 7 Ekim 1994, 15 Mayıs 1995, 17 Ağustos 1995, 8 Haziran 1996 ve 29 Temmuz 1996 tarihlerinde Çin'in nükleer denemelerine yönelik protesto mektupları gönderilmiştir (Hiroshima City, 2024). Bu mektuplar, Hiraoka'nın nükleer denemelere karşı duyduğu tepkiyi ve bu konudaki uluslararası bilinci artırma çabasını yansıtmaktadır.

Japonya'nın aksine Çin'le her dönemde sık sık ikili ittifak oluşturan Rusya, Çin'in nükleer silah üretmesine ilk başlarda destek olmuştur. Bu hususta 1955 tarihinde Sovyet Rusya ile Çin arasında nükleer silahlara yönelik

¹ Dr. Enver Tohti Buğda Bağımsız Uygur Tıp Araştırmacısıdır, Doğu Türkistan'ın doğu kesiminde Çinlilerin Uygur kasabası dediği Komul'da doğmuştur (Tohti, 2019).

antlaşma imzalanmıştır (Yılmaz, 2016, s.160). Fakat Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Olağan Kongresi'nde bir takım anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu anlaşmazlıklar sonucunda Rusya ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler 1950 yılının sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır (Yılmaz, 2016, s.160). Bahse konu olan iki devlet arasında yaşanan diplomatik ilişkilerin sarsılması sonucu Çin, ülkesinin güvenliğine yönelik nükleer faaliyetlerine hız vermiştir. Öyle ki iki ülke arasında 1957 tarihli Nükleer Antlaşma'nın gerçekleştirilmesi, ilişkilerin bozulması üzerine 1960 yılında durdurulmuştur (Yılmaz, 2016, s.160). Çin ve Rusya arasındaki bu siyasi çatışmalar Çin'in nükleer denemelerini hızlandırmasını ve nükleer bir güç haline gelme isteğini artırmıştır. Çin'in nükleer silah üzerine çalıştığı bu dönemlerde, ABD ise nükleer silahlanma alanında kendisinden ve Rusya'dan sonra Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer silah üretmesinden rahatsızlık duymadığı gibi özellikle Fransa ve İngiltere ile de dostane ilişkiler geliştirmiştir. Dahası nükleer silahlanma alanında İsrail, İran, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelere de destek olmuştur (Şahin ve Uysal, 2023, s.472).

1953 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın, Atoms For Peace (Barış İçin Atom) isimli yapmış olduğu konuşmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri nükleer silahlanma alanında bir program oluşturmuştur (Şahin ve Uysal, 2023, s.472). Amerika oluşturduğu bu program ile farklı dönemlerde, birçok ülkenin nükleer enerji üretebilmesi için gerekli santral üretimini temin edebilmek amacıyla nükleer programları başlatmıştır. Amerika oluşturduğu program ile American Machine and Foundry şirketinden destek alarak başta İran olmak üzere İsrail, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelere nükleer araç gereçlerin aktarımını sağlamış bunu yanı sıra bahse konu olan ülkelerin nükleer alandaki mühendislerine araç gereçleri kullanma konusunda eğitim verilmiştir (Şahin ve Uysal, 2023, s.472). Fakat kısa süre içinde Çin'in nükleer denemelerini hızlandırması ve nükleer bir güç haline gelmesi ABD'nin dikkatini çekmiştir. Nükleer silah konusunda önemli bir güce sahip olan ABD, Çin' i nükleer silahlanma alanının da büyük bir tehlike olarak görmeye başlamıştır. Çin, ABD'nin tepkilerine rağmen, nükleer silah üretimine devam etmiştir.

Çin 1996 yılına gelindiğinde 16 Ekim 1964 tarihinden itibaren uyguladığı nükleer denemelerin sonuncusunu 29 Temmuz 1996 tarihinde başarıyla gerçekleştirdiğine dair bir bildiri yayımlamıştır (Misyon, 1996). Bildiride Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti, 30 Temmuz 1996'dan itibaren nükleer testler konusunda moratoryum başlatacağını ciddiyle beyan etmiştir (Misyon, 1996). Cenevre'deki Kapsamlı Test Yasası Anlaşması (CTBT) müzakerelerinde aktif bir rol üstlendi ve bu yıl içinde ve fikir birliği temelinde, evrensel bağlılık ve sınırsız süreye sahip, adil, makul ve doğrulanabilir bir CTBT'nin sonuçlandırılması için çabalandığına değinmiştir (Misyon, 1996). Çin, bu amaçla uluslararası toplumun diğer üyeleriyle birlikte çalışmaya hazır olduğunu belirtmiştir (Misyon, 1996). CTBT'yi desteklediğini ifade eden Çin, resmîyette bu antlaşmayı onaylamamıştır. 29 Temmuz 1996 tarihinden sonra ise Çin resmi kayıtlara geçen bir nükleer deneme gerçekleştirilmemiştir (Misyon, 1996).

ABD Savunma Bakanlığı 2020 yılında, Çin'in 200'e yakın nükleer savaş başlığı stokuna sahip olduğunu, bu stokun gelecek on yılda en az iki katına çıkacağını, 2027 yılına kadar 700 civarında teslim edilebilir nükleer savaş başlığına sahip olabileceğini ve muhtemelen 2030 yılına kadar da en az 1000 savaş başlığına sahip olmayı planladığını belirterek Çin'in yeni nükleer silahlar üretmeye devam ettiğini ifade eden bir rapor yayımlamıştır (ABD Savunma Bakanlığı raporu, 2021, s.8). Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mao Ning, 20 Ekim 2020 tarihinde olağan bir basın toplantısı ile ABD Savunma Bakanlığının raporuna yönelik iddiaları kabul etmeyerek bir açıklama yayımlamıştır (Broad, Buckley ve Çorum, 2024). Bu açıklama Çin menşeli Guancha.cn/internation haber sitesi tarafından, ABD *Çin'in 500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğunu* iddiasını öne sürüyor ancak Çin bunu yalanlıyor başlığı altında verilmiştir (Liu, 2023). Haberin içeriği şu şekildedir:

Bir AFP mubabiri şunu sordu: ABD Savunma Bakanlığı, Çin'in askeri gücüne ilişkin yıllık raporunu dün yayımladı. Raporda, Çin'in hâlihazırda savaş için kullanılabilecek 500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğu ve bu sayının 2030 yılına kadar 1.000'in üzerine çıkacağı belirtildi. Bu doğru mu? Öncelikle bu ABD raporu daha önceki benzer raporlarla aynı; gerçekleri görmezden geliyor, ön yargılarla dolu ve Çin tehdit teorisi'ni yayıyor. Amaç sadece askeri hegemonyayı sürdürmek için kendine bahane uydurmak. Çin buna kesinlikle karşı çıkıyor, dedi (Liu, 2023). Mao Ning, Çin'in nükleer meşru müdafaa stratejisine sıkı sıkıya bağlı kaldığını, nükleer kuvvetlerini her zaman ulusal güvenlik için gerekli minimum seviyede tuttuğunu ve hiçbir ülke ile nükleer silahlanma yarışına girme niyetinde olmadığını vurguladı. Çin nükleer politikası, nükleer silah sahibi devletler arasında benzersizdir ve yüksek düzeyde istikrar, süreklilik ve öngörülebilirliği korur. Herhangi bir ülke Çin'e karşı nükleer silah kullanmadığı veya kullanma tehdidinde bulunmadığı sürece, Çin'in nükleer silahları tarafından tehdit

edilmeyecektir. Mao Ning, ABD'nin dünyadaki en büyük ve en gelişmiş nükleer cephaneliğe sahip ülke olduğuna dikkat çekerek, nükleer silahların ilk kullanımında ısrar ettiğini, 'üçlü' nükleer kuvvetlerinin geliştirilmesine yoğun yatırım yapmaya devam ettiğini, nükleer silahların ileri konuşlandırılmasını teşvik ettiğini belirtti (Liu, 2023).

Çin Dışişleri Bakanlığı bu iddiaları her ne kadar kabul etmese de ABD Savunma Bakanlığının yayınladığı raporun akabinde ABD menşeli The New York Times gazetesi de *Çin, Nükleer Testler İçin Gizli Üssü Sessizce Yeniden İnşa Ediyor*, adlı konu başlığı altında Çin'in Lop Nur bölgesinde tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ve bu alanda gizlice yeni üsler kurduğunu iddia eden bir rapor yayımlamıştır (Broad, Buckley ve Çorum, 2024). Bu raporda Lop Nur bölgesinde inşa denilen üslerin yerlerini açıkça gösteren uydu görüntüleri de verilmiştir. The New York Times gazetesi bu raporda:

Çin'in yaklaşık 60 yıl önce ilk atom bombasını patlattığı uzak çölde, bir sondaj kulesi, yakın zamanda bir milin en az üçte biri kadar derinliğinde olduğu tahmin edilen derin, dikey bir kuyu açtı. Bu, Pekin'in hızla genişleyen füze gücünün ölümcüllüğünü arttırabilecek yeni nesil nükleer silahları test edip etmeme konusundaki amacına dair şimdye kadarki en güçlü kanıt. Yillardır ABD hükümetinin raporları ve bağımsız uzmanlar eski üs Lop Nur'a ilişkin belirsiz endişelerini dile getiriyorlardı. Raporlar, yıl boyu sürececek çalışmalar için olası hazırlıklara ve 'şeffaflık eksikliğine' işaret ediyor. Ancak şimdi, uydu görüntüleri dalgaları, askeri üssün yeni sondaj deliklerinin bulunduğunu ortaya koyuyor; bu sondajlar, büyük nükleer patlamalardan kaynaklanan ölümcül radyasyonun ateş fırtınasını şışirmek için ideal ve ayrıca yüzlerce başka iyileştirme ve genişletmeye sahip. Bazen Malan olarak da adlandırılan Lop Nur nükleer test alanının ana destek üssü, iki mil kareden daha büyük bir bina ve teknik alan kompleksidir. 2017'den bu yana buraya 30'dan fazla bina eklendi veya yenilendi. Bir yol, yaklaşık 75 mil boyunca güneybatıdan eski bir test alanına kadar uzanıyor.

Uydu görüntüleri, Lop Nur'un doğu bölgesinde düzinelerce kilometrelik yeni açılmış toprak yolları ortaya çıkardı. Dağların yamacına açılan yatay tüneller geçmişteki nükleer silah testleri için kullanılmıştı. Uydu görüntüleri, tünellerden en az birinde, yakın zamanda kazı ve inşaat yapıldığını gösteriyor. Yeraltı sığınakları ve güvenlik çitlerinden oluşan halkalara sahip yüksek güvenlikli bir tesis, yüksek patlayıcıların ve nükleer cihazların elleçlenmesiyle² tutarlıdır. Uydu görüntüleri, üssün mevcut yol ağına son zamanlarda birkaç yeni yolun eklendiğini ve doğu tepelerindeki yeni bir alana yaklaşık 30 mil kadar uzandığını gösteriyor. Diğer uydu görüntüleri, gelecekte olası bir yer altı test alanı olan bu tepelerde gizlenmiş sondaj kulelerini ortaya çıkarıyor.

Yeni geliştirilen alandaki derin dikey shaftlar, eski sığ yatay tünel ağından daha büyük atom testlerini destekleyecektir. Genişleme çalışmasının işaretleri, yeryüzünden 450 km yükseklikte uzaydaki gözler tarafından tespit edildi. ABD merkezli Planet Labs'ın yapay bir uydusu, 2 Haziran 2022 günü saat 15.51'de yeni ve tahminlerine göre altıncı nükleer test tünelinin ana batlarını yakaladı. Amerikan Bilim Adamları Federasyonu Nükleer Bilgi Projesi direktörü Hans Kristensen'e göre, yeni bir tünel olarak tanımlanan girişin yakınında geniş kapsamlı kaplamalar görülebiliyor. Kristensen, böyle bir kaplamanın ortak madencilik projeleri için gereksiz olacağını ve bu durumun doğal olmayacağını belirtti. Yeni tünelin yatay olarak bir dağ silsilesine doğru kazıldığına inanılıyor. Yakınlarda büyük miktarda kırılmış kayaların yığıldığı görülüyor. Nikei, çok sayıda uzmanla birlikte uydu fotoğraflarını analiz etti. Analiz, Çin'in nükleer kuvvetlerini güçlendirmek için hızla ilerlediğini gösterdi (Broad, Buckley ve Çorum, 2024), ifadeleri yer almıştır.

²Elleçleme: Lojistik alanında kullanılan teknik terimlerden bir tanesidir. Malzemelerin taşınmasında, nakliye edilmesinde, gümrük işlemlerinin yapılmasında ya da kargo işlemlerinde yaygın olarak kendine yer bulan bu kavram, malzemelerin güvenli bir şekilde koyulması, aktarılması, dış kabının yenilenmesi gibi işlemleri kapsar (Temesist, 2022).

Harita 1: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüsü (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Harita 2: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüleri (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Harita 3: Mayıs 2021 tarihli uydu görüntüleri (Broad, Buckley ve Çorum, 2024).

Çin haber menşeli Orientaldaily sitesi 22.12. 2023 tarihli, *New York Times: Çin, Sincan'daki nükleer test sabasını gizlice yeniden inşa etti*, başlığında yayınladığı haberde Çin Dışişleri Bakanlığı'nın New York Times gazetesinin ve ABD' nin Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur topraklarında tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Yisheng, 2023). Ayrıca bu alanda gizlice yeni üsler kurduğuna ilişkin iddialarına yönelik yanıtını; *Çin Dışişleri Bakanlığı Pazartesi günü ilgili iddiaların deşet verici ve Çin'in nükleer tebdidini kışkırtan iddiaların, temelsiz ve son derece sorumsuz olduğunu belirterek sert bir şekilde yanıtladı* (Yisheng, 2023) olarak paylaşmıştır. Çin her ne kadar Lop Nur bölgesinde tekrardan nükleer denemeler gerçekleştirdiğide bu alanda gizlice yeni üsler kurduğuna ilişkin iddialarında kabul etmemesine karşılık New York Times gazetesinin yayınladığı uydu görüntüleri Çin'in bu bölgede nükleer silahlar üretmek için yeni üslerin kurulduğunu ve nükleer denemeler gerçekleştirdiğini açığa çıkarmaktadır. Çin menşeli Sound Of Hope haber sitesi 23.09. 2023 tarihli *Uydu görüntüleri ABD, Çin ve Rusya'nın nükleer test sahalarında artan aktivitesini gösteriyor*, başlığında yayınladığı haberini CNN gazetesinin 22.09.2023 tarihinde yayınladığı uydu görüntülü haberine dayanarak değerlendirme yapmıştır. Nitekim haberin devamında; *Görüntünün kapsadığı nükleer test alanlarından biri Çin'in batı Sincan bölgesinde, biri Rusya'nın Arktik Okyanusu Adaları'nda ve biri de ABD'nin Nevada Çölü'nde bulunuyor* (Yongjian, 2023) diyerek CNN gazetesinin iddialarını desteklemiştir.

The New York Times gazetesinin yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri birçok ülkede de gündeme gelmiştir. Japonya merkezli yayın dili İngilizce olan haftalık haber dergisi olan Nikkei Asia ise 15.08. 2022 tarihli *Uydu Fotoğrafları Çin'in Sincan'daki Yeni Nükleer Test Sabasını Gösteriyor* başlıklı haberinde The New York gazetesinin yayınladığı rapordan kesitler paylaşarak Nikkei, çok sayıda uzmanla birlikte uydu fotoğraflarını analiz ettiğini belirtmiştir (Asia. Nikkei, 2022). Analiz, Çin'in nükleer kuvvetlerini güçlendirmek için hızla ilerlediğini gösterdi (Asia. Nikkei, 2022) diyerek Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve yeni nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Yine Japonya menşeli The Sankei Shambun gazetesi 21.12.2023 tarihli *ABD gazetesinin haberine göre Çin, Sincan'da yeni tünel kazarak nükleer testlere devam etmek için harekete geçiyor gibi görünüyor* (The Sankei Shambu, 2023) başlığı altında yayınladığı haberde Çin'in yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve nükleer denemeler yaptığını teyit etmiştir.

Bir başka Japonya menşeli olan Yahoo gazetesi de 21.12.2023 tarihli haberinde *ABD gazetesinin haberine göre Çin, nükleer testlere devam etmek için harekete geçiyor olabilir; yeni tünel sondajları artıyor*, başlığını kullanarak, haberin ilk bölümünde *The New York Times gazetesinin yayımladığı rapordan ifadelere yer verirken, Japonya'nın nükleer testlere devam etme yönünde ilerleme ihtimali olduğunu ve Japonya ile ABD'nin, Çin'in nükleer kuvvetlerini gizli bir şekilde artırmasından giderek daha fazla endişe duyacağını* (Kyodo, 2023) belirterek uluslararası alanda nükleer silahların tekrar üretilmeye başlanması halinde Japonya'nın da nükleer silah üretme ihtimali bulunduğunu ve Japonya'nın ABD ile Çin'in nükleer silah üretme tutumundan rahatsız olduğunu açıkça belirtmiştir.

Kore menşeli Yonhap gazetesi The Sankei Shimbun gazetesinin aksine 20.10.2023 tarihli ve *Çin'in nükleer silahları artırma niyeti... ABD ile askeri çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* başlıklı haberinde ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin'in nükleer denemelerinin tarihi gelişimi hakkında bilgi verirken, ABD Savunma Bakanlığı'nın 2020 yılında yayımladığı rapordan bölümler paylaşmıştır. Daha sonra Çin'in nükleer stratejisini güçlendirmesi, ABD ile gelecekteki hegemonya rekabetinin yanı sıra Kore Yarımadası'nı çevreleyen Doğu Asya bölgesinin güvenlik ortamını da önemli ölçüde etkileyecek bir durum olduğu (Lee, 2023) yönünde yorum getirerek ABD ve Çin arasındaki nükleer silahlanma alanındaki rekabetlerine değinmiş, bu rekabetten doğacak sorunların Kore'yi etkileyeceğini belirtmiştir.

Hindistan da günlük yayın dili İngilizce olan Deccan Herald gazetesi 21.12 2023 tarihinde yayınladığı haberde, *Çin, Lop Nur nükleer test üssünü sessizce yeniden inşa etti* (Deccanherald, 2023) başlığı altındaki haberinde The New York Times gazetesinin yayınladığı rapordan kesitler paylaşmıştır. Bu gazete Çin'in, Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer testler için üsler kurduğunu belirtmiştir. Ulusal Jeo-Uzaysal İstihbarat Teşkilatı'nda eski bir analist olan Renny Babiarz'ın ve uydu görüntülerini analizlerini inceleyen bağımsız uzmanların da düşüncelerine yer vermiştir (Lee, 2023). Deccan Herald gazetesi Renny Babiarz'ın ve bağımsız uzmanların ortak düşüncesi olduğunu iddia ettiği *Çinli uzmanlar, testlerin yeniden başlatılması tebdidinin ABD'den geldiğini düşünüyor. Eylül ayında Çin devlet televizyonunun askeri işler kanalı, eski bir subay olan Teng Jianqun'un Washington'un 'kısıtlamaları aşmaya çalıştığını' söylediği bir program yayınladı. Amerikalı uzmanlar ise aksine, Lop Nur'un modernizasyonunu Çinlilerin ne kadar ileri götürmek isteyebileceğinin bir işareti olarak görüyorlar* (Lee, 2023) ifadelerini yer vermiştir. Ayrıca Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesinin ve nükleer denemelerin yeniden

başlatmasının Çin ve ABD arasında sorun olacağını belirtirken, iki ülke arasında yaşanacak siyasi gerilime de dikkat çekmiştir.

Hindistan da yayınlanan Oneindia haber sitesinde 23.12 2023 tarihinde, *Çin nükleer bomba deneyecek mi? Gizli nükleer üssün uydü görüntüleri sızdırıldı, Hindistan için ne kadar tehlike var?* başlığı altında yayınladığı haberde The New York Times gazetesinin yayınladığı rapora, *Çin'le ilgili bu rapor Amerika'yı nefessiz bıraktı çünkü Çin nükleer bomba denediğinde İran'ı nükleer deneme yapmaktan alıkoyacak hiçbir ahlaki temel kalmayacak* (Azad, 2023) yorumunu getirmiştir.

Hindistan yayınlanan bu gazeteler Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa ettiği ve nükleer denemeler yaptığına dair iddiaların ABD ve İran dâhil olmak üzere birçok ülkeyi yeniden nükleer silah üretimine yönlendireceğini vurgulamıştır. İran'da yayınlanan İsna gazetesi ise 6 Mayıs 1402 (hicri) tarihli haberinde, *Çin, nükleer cephaneliklerin en büyüğünü geliştirme planına sahip* başlığını kullanarak ABD savunma bakanlığının yayınladığı raporun iddialarına yönelik olarak, Çin'in nükleer silah üretimini artırdığını belirtirken, bu üretimin maliyetine de değinmiştir. Daha sonra haberin devamında Xi ve Putin'in son görüşmelerinde iki ülke arasındaki nükleer iş birliğini artırma sözü verdiklerini ve üst düzey Rus nükleer enerji yetkililerinin, Çin'in hızlı nötron reaktörlerinin tamamlanmasına yardım etmeyi kabul ettiklerini (Khodaian, 2023) ifade ederek bu konuda iki ülke arasında varılan işbirliğine yer verilmiştir.

Hiç şüphesiz Rusya'nın Çin'e nükleer güç alanında destek vermesi muhtemeldir. Rusya'nın bu alanında Çin'e destek vermesinin asıl nedeni ABD'ye karşı kendisine daha yakın bulduğu Çin ile müttefiklik ilişkisine devam etmek ve kendi nükleer güç üretiminin de uluslararası alanda olağan kabul edilmesini sağlamaktır. Bu konuda Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesi ve tekrardan nükleer denemelere başlaması Rusya'nın da tekrardan nükleer silah üretmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Nitekim Rusya menşeli Meduza haber sitesi 22.09. 2023 tarihinde, *Rusya, Çin ve ABD nükleer test sabalarını genişletiyor ve geliştiriyor*, başlığı altında yayınladığı haberde de The New York Times gazetesinin yayınladığı rapor üzerinden ABD ve Çin'in tekrar nükleer silah üretmeye başlaması halinde Rusya'nın da nükleer silah üreteceğini ifade etmiştir (Meduza, 2023). Vladimir Putin'in, Başkan Vladimir Putin Şubat 2023'te ABD'nin bu tür testler yapması halinde Moskova'nın da aynı şekilde karşılık vereceğini söyledi, şeklinde ifadelerine yer vermiştir (Meduza, 2023). Çin'in nükleer test alanını yeniden inşa etmesi ve yeniden nükleer denemelere başlamasıyla ilgili olarak Vladimir Putin'in de ifadelerine bakacak olursak, mevcut durumda bile nükleer silahlanma alanında rekabetin artacağını ve dolayısıyla muhtemel bir savaşta nükleer silah kullanılma ihtimalinin de ciddi ölçüde arttığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Azerbaycan menşeli Modern Az haber sitesinin 20.06. 2022 tarihindeki haberi, *Dünyada nükleer savaş ihtimali artıyor* başlığı ile veriliyor. Haberde Çin'in nükleer silahlarını artırması halinde bölge ülkelerinin de bu durumdan etkileneneğine değinilirken Rusya-Ukrayna savaşının arka planında, savaş gerekçe gösterilerek bazı ülkelerin ordularını güçlendirmeye ve askeri teçhizat sayısını, askeri bütçelerini ve nükleer silah potansiyelini arttırmaya başladıklarından bahsedilmiştir (Modern az, 2022).

Yine Azerbaycan menşeli Telegraf.com haber sitesinin 29. 12. 2023 tarihinde, *Gizlice nükleer savaşa hazırlandıkları ortaya çıktı - Anlaşma bozuldu*, başlığı altında, Atlas Araştırma Merkezi'nin The New York Times gazetesinin Çin'in yeni nükleer test alanı inşa ettiği ve yeni nükleer denemeler gerçekleştirdiği iddialarına yer vermiştir (Ragbatoğlu, 2023). Bu haber sitesi uydü görüntülerinin analiz ettiğini belirterek, Atlas Araştırma Merkezi Başkanı Elhan Şahinoğlu'nun konu hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır. Elhan Şahinoğlu, *Rusya ve ABD kendi topraklarında nükleer test sabaları inşa ediyor. Çin ise bu tür faaliyetleri daha da genişletti*, (Ragbatoğlu, 2023) ifadeleriyle sadece Çin'in değil Rusya ve ABD'nin de nükleer güç üretmeye devam ettiğini iddia etmektedir.

Fransa menşeli Jforum. fr haber sitesi ise 29.09. 2023 tarihinde, *Çin ve Rusya nükleer silahları test ediyor, peki ya Amerika?* başlığıyla yayınladığı yazısında Çin'in Lop Nur bölgesindeki nükleer çalışmasını yeniden başlattığı ve altıncı nükleer test alanı kurduğu iddialarıyla ilgili olarak; Çin, Rusya ve ABD'nin nükleer silah test tesislerini iyileştirdiklerinden ve bu durumda küresel nükleer test yasağının uzun süre dayanamayacağını açık olduğunu ifade etmiştir (Chang, 2023). Amerika Birleşik Devletlerinin nükleer denemelere şimdi yeniden başlaması gerektiğinden bahsetmiştir (Chang, 2023). Haber sitesi ABD'nin yeniden nükleer denemelere başlaması gerektiğini de adı geçen haber başlığı altında detaylıca belirtiyor.

İnsanlık için büyük bir tehlike ve yıkım aracı olan nükleer silahların kullanılması, yayılması ve yeniden üretilmesi Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya ve Çin Cumhuriyeti'ni başta olmak üzere tüm dünya ülkeleri için koşulsuz kabul edilmez bir konu olması gerekirken Fransa menşeli bir haber sitesinin bu şekilde ifadeler kullanması tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Fakat ABD ve Fransa'nın ikinci dünya savaşı sürecinden itibaren siyasi ilişkilerini göz önünde bulundurduğumuz zaman bu haber sitesinin konuya ilişkin yorumu pek tabii anlaşılabilir. Bu aynı zamanda olası bir savaş durumunda Fransa'nın nerede konumlanacağı ile ilgili de ipuçları vermektedir. Macaristan menşeli haber sitesi RTL. Hu 23.09. 2023 tarihinde, *Çin, Rusya ve ABD nükleer silahları test etmek için inşa ediyor - uydu görüntüleri onları düşürdü*, başlığında yayınladığı haberde, nükleer testlerin yapılmasının devam ettiğini, her üç ülkeden birisinin bu silahlardan birisini yeniden üretmeye başlaması halinde diğerlerinin de aynı şeyi yaparak nükleer silahlanmanın hızlanacağına vurgu yapılmıştır (Kovacs, 2023). Nitekim tüm bunların neticesinde Çin'in doğu Türkistan Lop Nur bölgesinde gerçekleştirdiği nükleer denemeler hem bölge için hemde dünya ulusu için son derece önemli olduğu görülmektedir.

Sonuç

Çin, dünya çapında önemli bir güç göstergesi olan nükleer silahlarının üretimini ve denemelerini de Doğu Türkistan topraklarında gerçekleştirmiştir. Çin'in bu denemeleri Doğu Türkistan topraklarında gerçekleştirme nedeni, Doğu Türkistan'ı stratejik bir bölge olarak görmesi, olası bir nükleer facianın Çin halkına yansımaması ve buradaki kaynakları kendi lehine kullanmak istemesidir. ABD savunma bakanlığının yayınladığı rapor ve The New York Times gazetesi, insanlık tarihi için büyük bir yıkım silahı olan nükleer silahlar için Çin'in yeni test alanı oluşturduğunu belirtmiştir. Bu nedenle konu Çin'in nükleer silah üretimine devam ettiğine dair iddialar ile yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri ile tekrardan gündeme getirilmiştir. Çin bu iddiaları kabul etmese de özellikle uydu görüntüleri birçok uzman tarafından yorumlanmış ve bilhassa nükleer silah sahibi olan ülkeler konu ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu çevreler, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde nükleer silahlar üretmek için yeni test alanları oluşturduğunu ve daha önceden oluşturulmuş test alanlarının genişlettiğini ortaya koymuştur.

Çin resmi ağızdan bu iddiaları kabul etmese de ABD savunma bakanlığının raporu, The New York gazetesinin yayınladığı rapor ve uydu görüntüleri uzmanlarca incelendiğinde Çin'in Doğu Türkistan'ın Lop Nur bölgesinde yeniden nükleer test alanı oluşturduğunu ve nükleer denemeler gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Konu Çin'in nükleer denemelere yeniden başlaması ve bunun diğer ülkelerde de bu silahlanmayı arttıracığı boyutundan değerlendirilmiştir.

Ayrıca Rusya ise bu konuda herhangi bir ülke tarafından nükleer silahların üretilmeye başlanması halinde kendilerinin de bu silahları üreteceklerini açıkça ifade ederek nükleer silahlanmaya fırsat kolladığını göstermiştir.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan, Çin'in nükleer silah üretimi ve testleri için önemli bir laboratuvar haline gelmiştir. Doğu Türkistan'ın bu durumu, bölgenin uluslararası güvenlik dinamiklerinde ne denli kritik bir rol oynadığını ve bu durumun küresel güvenlik dengelerini etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak her şartta Çin, bölgenin yer altı zenginliklerini sömürmekle kalmamakta, Doğu Türkistan halkının nükleer silahlardan dolayı karşı karşıya kalacağı tehlikeyi de umursamamaktadır.

Öneriler

Çin'in Doğu Türkistan'daki nükleer testlerinin bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki potansiyel etkileri göz önüne alındığında, uluslararası toplumun bu konudaki diplomatik çabalarını ve baskısını artırması gerekmektedir. Çin'in nükleer testlerine ilişkin endişelerin giderilmesi için, Çin ile yapıcı bir diyalog kurulmalıdır. Çin'in nükleer testlerinin uluslararası anlaşmalara uygunluğunu sağlamak için, ilgili anlaşmaların daha etkin şekilde uygulanması ve denetlenmesi teşvik edilmelidir. Uluslararası Nükleer Test Yasağı Anlaşması (CTBT) gibi anlaşmaların güçlendirilmesi ve taraf devletlerin bu anlaşmalara uyumu gerekli yaptırımlar devreye sokulmalıdır. Ayrıca, uluslararası topluma Çin'in anlaşmalara uyumu konusunda düzenli raporlamalar ve şeffaflık sağlanması talep edilmelidir. Uluslararası toplum, Çin'in nükleer testlerinin küresel güvenlik dengesini

nasıl etkileyebileceğine dair stratejiler geliştirmelidir. Çin'in bu politikasını gerekçe sunarak başka ülkelerin de nükleer silahlanma yarışına gireceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Türk ve dünya basınının konuyu sürekli gündemde tutması, gelişmiş ülkelerin Çin üzerinde siyasi ve ekonomik baskı oluşturması adına önemli katkı sunacaktır. Basın, zaten ekonomik ve kültürel anlamda ezilen bölge halkının sesi olacaktır. Türkiye bu coğrafyanın, aralarında tarih, kültür, dil, din ve kan bağı olan soydaşlarının yaşadığı bir bölge olduğunu da göz önüne almak zorundadır. Konunun gerek Türkiye kamuoyunun gerekse de dünyanın gündemine getirilmesi konusunda Türkiye'nin tarihi sorumluluklarının bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öncelikle Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer uluslararası kuruluşlar aracılığıyla Çin'in nükleer denemeleri hakkında endişelerini dile getirmelidir. Uluslararası Nükleer Test Yasası Anlaşması (CTBT) ve diğer ilgili anlaşmalar çerçevesinde, bu testlerin denetlenmesi ve sınırlanması için çağrıda bulunmalıdır. Türkiye, Çin ile doğrudan diplomatik görüşmelerde bulunarak, nükleer testlerin sınırlandırılması konusunda ortak bir anlayış geliştirmeye çalışmalıdır. Bu görüşmelerde, bölgesel güvenliği artırmak ve uluslararası anlaşmalara uyumu teşvik etmek amaçlanmalıdır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde işbirliği yaparak, Doğu Türkistan için ortak bir politika geliştirmeye yönelik çabalar göstermelidir.

Türkiye, bölgesel güvenliği artırmak amacıyla, özellikle bölgede önemli güç konumunda bulunan Rusya ve İran ile stratejik işbirlikleri ve güvenlik anlaşmaları geliştirmelidir. Bu, Orta Asya ve çevresindeki ülkelerle güvenlik işbirliklerini içerebilir. Türkiye, nükleer silahlanma ve kontrolü konularında uluslararası standartların desteklenmesi ve uygulanması konusunda da aktif bir rol oynamalıdır. Ayrıca, nükleer testlerin ve silahlanmanın kontrol edilmesi için küresel çabaları desteklemelidir. Türkiye, nükleer testlerin insan hakları ve çevresel etkilerini vurgulamalıdır. Aksi halde bölgede yaşayan Türkler etnik olarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Kaynakça

- Akgün, H. M.(2019). *Doğu Türkistan'dan 1950'li yıllarda Türkiye'ye göç eden Kazakların tarihi ve sosyo-ekonomik gelişimi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Akçapa, M.(2021). İngiltere'nin nükleer silahlanma sürecinde ABD'nin rolü (Soğuk Savaş dönemi). *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(40). <https://doi.org/10.26466/opus.865323>
- ABD Savunma Bakanlığı Sekreterliği Raporu. (2021). *Çin Halk Cumhuriyeti'ni içeren askeri ve güvenlik gelişmeleri*.<https://media.defense.gov/2021/Nov/03/2002885874/-1/-1/0/2021-CMPR-FINAL.PDF>
- Ahmetbeyoğlu, A. (2018). *Orta Asya satrancında Doğu Türkistanın önemi*. Uygur Akademisi. <https://uyghurj.org/japan/2013/05/%e6%9d%b1%e3%83%88%e3%83%ab%e3%82%ad%e3%82%b9%e3%82%bf%e3%83%b3%e3%81%a7%e8%a1%8c%e3%82%8f%e3%82%8c%e3%81%9f%e6%a0%b8%e5%ae%9f%e9%a8%93%e3%81%ab%e3%81%a4%e3%81%84%e3%81%a6/>
- Aliyeva Çınar, M.(2007, Eylül 10-15). *Lobnor ve Lobnor ağızlı araştırmalarına genel bir bakış* [Sözlü ve yazılı sunum]. 38. International Congress Of Asian And North African Studies (Icanas) / 38. Uluslar Arası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.
- Altın Öztürk, G.(2013). Uluslararası çatışma bölgeleri: Doğu Türkistan ve insan hakları ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 67-79.
- Argun, E.(2021). Doğu Türkistan'da Lob-Nor Türkleri' ve Çin'in Lob-Nor bölgesi'nde uyguladığı nükleer silahlar üzerine kısa bir değerlendirme. *Muğla Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları*, (24), 118-131.
- Azad, A. S. (2023). *Çin nükleer bomba deneyecek mi? Gizli nükleer üssün uydü görüntüleri sızdırıldı, Hindistan için ne kadar tehlikelidir?.* Hindi. Oneindia. <https://hindi.oneindia.com/news/international/china-rebuilding-nuclear-test-facility-could-test-nuclear-weapon-at-remote-lop-nur-base-863285.html?story=5>
- Asia. nikkei.(2022). *Uydü fotoğrafları Çin'in Sincan'daki yeni nükleer test sahasını gösteriyor.* <https://asia.nikkei.com/static/vdata/infographics/satellite-photos-show-chinas-new-nuclear-test-site-in-xinjiang/>

- Broad, W.J., Buckley C. ve Çorum, J. (2024). *Çin nükleer testler için gizli üssü yeniden inşa ediyor*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/interactive/2023/12/20/science/china-nuclear-tests-lop-nur.html>
- Ege, A. (2021). Radyasyon yayma ve atom enerjisiyle patlamaya sebebiyet verme suçlarına bilimsel ve hukuki perspektiften bir bakış. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 1467-1523 <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.877829>
- Erendil, M. (1994). *İkinci dünya harbi'nden sonra oluşan silâh sistemlerinin taktik ve stratejiye etkileri*. Genelkurmay Basım Evi.
- Enver Tohti. (2019). <https://chinatribunal.com/wp-content/uploads/2019/11/Enver-Tohti.pdf>
- Chang, G.G. (2023). *Çin ve Rusya nükleer silahları test ediyor, peki Amerika?*. Jforum le portail juif francophone. <https://www.jforum.fr/la-chine-et-la-russie-testent-des-armes-nucleaires-et-lamerique.html>
- Deccanherald. (2023). *Çin, Lop Nur nükleer test üssünü hızla yeniden inşa etti*. Deccanherald. <https://www.deccanherald.com/world/china-has-quietly-rebuilt-lop-nur-nuclear-test-base-2821452>
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 yılları arasında Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- Doğanalp, T. (2016). Uluslararası hukukta kitle imha silahları ve silâhsızlanmaya yönelik girişimler. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 15-28.
- Durkalec, J. (2018). *The nuclear non-proliferation treaty at fifty: a midlife crisis*. nato review. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/06/29/Nuekleer-Silahların-Yayılmalarını-Oenleme-Antlaşması-Elli-Yasında-Bir-Orta-Yas-Krizi/Index.Html>
- İlyas, N. (2022). *Doğu Türkistan'da nüfus hareketi ve iskân politikası (1949-1976)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kapıcı, H. Z. ve Erdoğan, A. (2018). Arşiv belgeleri ışığında Türk-Sovyet ilişkilerinde Doğu Türkistan'ın bağımsızlık faaliyetleri (1933-1934). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 12, 123-134.
- Kıbaroğlu, M. (2002). Kitle imha silahlarının gelişim süreci, yayılmasının önlenmesine ilişkin yapılan çalışmalar ve geleceğin güvenlik tehditleri. *Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Dergisi*, 1-24.
- Kohadian, M. H. (1402). *Çin nükleer cephaneliklerin "en büyük geliştirme planına" sahip*. Iranian Students' News Agency (ISNA). <https://www.isna.ir/news/1402020603028/%DA%86%DB%8C%D9%86-%D8%A8%D8%B2%D8%B1%DA%AF%D8%AA%D8%B1%DB%8C%D9%86-%D8%B7%D8%B1%D8%AD-%D8%AA%D9%88%D8%B3%D8%B9%D9%87-%D8%B2%D8%B1%D8%A7%D8%AF%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%87-%D8%A7%DB%8C-%D8%B1%D8%A7-%D8%AF%D8%B1-%D8%AF%D8%B3%D8%AA-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%AF>
- Kovacs, I. (2023). *Çin, Rusya ve ABD nükleer silahları test etmek için inşa ediyor- uydu görüntüleri onları düşürdü*. Rtl. hu/hibabejelentes. <https://rtl.hu/kulfold/2023/09/23/atomfegyverek-teszteles-kina-oroszorszag-usa-muholdkepek>
- Köysüren, S. (2008). *Nükleer silahların Ortadoğu barış sürecine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Kyodo. (2023). *ABD gazetesinin haberine göre Çin, nükleer denemelere devam etme yönünde harekete geçiyor olabilir; yeni tünel sondajları artıyor*. Yahoo. co. jp. <https://news.yahoo.co.jp/articles/b006984e34e3f8c4e0b0c79d117ac02d5c1581aa>
- Hiroshima City. (2024). *Nükleer denemelere karşı protesto mektubu vb*. <https://www.city.hiroshima.lg.jp/site/kogibun/9367.html>

- Lee, Woo-tak. (2023). *Çin'in nükleer silahları artırma niyeti... ABD ile silahlı çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* Seul-Yonhap Haberleri. <https://www.yna.co.kr/view/AKR20231020054400009>
- Liu, L. (2023). *ABD 'Çin'in500'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğu' iddiasını öne sürüyor ancak Çin bunuyalanıyor.*Guancha.cn/international.https://www.guancha.cn/international/2023_10_20_712794.shtm
- Lu, V.(2018). *Ming Hanedanı döneminde Osmanlı-Çin ilişkileri ve iklim değişiklikleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Meralı, Z. (2009). *Çin'in nükleer testleri binlerce kişiyi öldürüp gelecek nesilleri mahvetti mi?*. Scientificamerican. <https://www.scientificamerican.com/article/did-chinas-nuclear-tests/>
- Misyon, D. (1996). *Çin Halk Cumhuriyeti daimi temsilciliğinden uluslararası atom enerjisi ajansına alınan 1 Ağustos 1996 tarihli bildirim.* Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu Bilgilendirme Sirküleri(IAEA). INFCIRC/52.<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1996/inf522.shtml>
- Meduza. (2023). *Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri nükleer test sabalarını genişletiyor ve geliştiriyor.* Meduza. <https://meduza.io/feature/2023/09/22/rossiya-kitay-i-ssha-rasshiryayut-i-obustraivayut-svoiyadernye-poligony>
- Modern az. (2022). *Dünyada nükleer savaş ihtimali artıyor .* <https://modern.az/analitika/354687/dunyada-nuve-muharibesi-ehimali-artir-serh>
- Özen, S.(2019). *Hariçte ve dâbilde Doğu Türkistan (1955-1990)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ragbatoglu, M. (2023). *Gizlice nükleer savaşa hazırlandıkları ortaya çıktı anlaşma bozuldu.* Teleqraf.com. <https://teleqraf.com/news/dunya/402395.html>
- Reşetnikova, V.(2008). *1960'lardan bu yana nükleer silahsızlanma alanında yaşanan gelişmeler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Sakov, A.(2007). *Doğu Türkistan tarihinde Kırgızların tesirleri (1700-1878)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].Uludağ Üniversitesi.
- Shokirova, F.(2017). *Türkistan aydınlarından Alihan Töre (1885-1976) hayatı, faaliyetleri ve fikirleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Staudte,S.(2023). *Lop Nor, Çin.* Hibakusha-worldwide.<https://hibakusha-worldwide.org/en/locations/lop-nor>
- Şahin, G ve Uysal, S.(2023). Nükleer silahların yayılması ve silahsızlanma sürecinin gelişmesi. *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 466-492.
- Taşagil, A.(2012). Türkistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41, 556-560.
- Tohti. E. (2009). *Tohti: biri Doğu Türkistandaki vahseti durdursun.* Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği. <https://www.gokbayrak.com/haberler/tohtibiri-dogu-turkistandaki-vahseti-durdursun>
- Tuna, A.(2012). *Doğu Türkistan'da asimilasyon ve ayrımcılık.* İHH İnsani Yardım Vakfı Araştırma Yayınları.
- Tursun, N.(2020),1933 ve 1944 Yıllarında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri hakkındaki kaynaklar ve bu kaynakların değeri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 233-257.
- The Sankei Shambu.(2023). *Çin'in nükleer silahları aartırma niyeti... ABD ile askeri çatışmaya mı hazırlanıyorsunuz?* TheSankeiShambu.<https://www.sankei.com/article/2023122124V6MORUO5JYTJ2IK6KA5LM3R4>
- Tuncer, T.(2020). Doğu Türkistan'da güçler savaşı: 1931 Kumul ayaklanması. *Journal of Turkology*, 30(1), 269-285.

- Temesist.(2022). *Elleçleme nedir, nasıl yapılır?Malzeme elleçleme ekipmanları.* Temsist.
<https://www.temesist.com/ellecleme-nedir-nasil-yapilir-malzeme-ellecleme-ekipmanlari/>
- Türköz, A.(1998). *Doğru Türkistan'da insan bakları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Uysal, A.(1986). 1932 Turfan ayaklanması. *Tarih ve Toplum Dergisi*, (32), 131-144.
- Uygur, F.(2015). *Doğru Türkistan taribi (1864-1884)* [Yayımlanmamış doktora tez]. İstanbul Üniversitesi.
- Yisheng, N. (2023). *The New York Times. Çin, Sincan'daki nükleer test sahasını gizlice inşa etti.* Orientaldaily..<https://www.orientaldaily.com.my/news/international/2023/12/22/619363>
- Yongjian, W. (2023). *Uydu Görüntüleri ABD, Çin ve Rusya nükleer test sahalılarında artan aktiviteyi gösteriyor.* Soundofhope.org..<https://www.soundofhope.org/post/756811>

EXTENDED SUMMARY

East Turkistan has been the ancient settlement area that has been the homeland of Turks throughout history. It has a special position in terms of Turkish history and civilization. Due to its geopolitical position and rich mineral resources, it has attracted the attention of various nations in every period. In terms of geographical location, although East Turkestan is dominated by great mountains such as the Altai, God and Dark mountain ranges, the interior and eastern parts of the country are covered with sand deserts. Some major rivers: Manas, Karasheher, Tarim river, Ulungur, Irtysh, Ili and two lakes, Sayram and Buğda. The Taklamakan desert in the region has an area of approximately 500,000 km² and the region borders the republics of Kyrgyzstan, Kazakhstan and Tajikistan, as well as Pakistan, Kashmir, India, Mongolia, Tibet and China. East Turkestan has a large area of 1,828,418 km². East Turkestan has been the intersection point of different cultures as part of the historical Silk Road passed through its territory in ancient times. It was also the center of many Turkish states, including the Huns, Tabgachs, Gokturks, Uighurs and Karakhanids. In the 13th and 14th centuries, East Turkistan was invaded by the Mongols and in the early 15th century, it faced Timur's raids. In different periods, it was ruled by Seidiye Khanate, Khojalar Period and Kashgar Turkish Khanates respectively.

In the following years, East Turkestan was important for Russia both due to its geographical location and Russia's desire to become an effective political power in the region. Russia was uncomfortable with the political organizations of the independent Turkic Khanates established in this region and, on the other hand, established political relations with China, which borders East Turkestan. In line with its own interests, it sometimes established good relations with the khanates, while at other times it intervened in the internal turmoil in the region. In the periods when the khanates were weakened, it was trying to dominate the East Turkistan geography. Political conflicts in the region led to civil unrest. This situation caused the dominant power in East Turkistan to constantly change. These political conflicts experienced in certain periods led to the occupation of the region by China from time to time. China has colonized the region and the people of the region since the first date it occupied East Turkestan. Unfortunately, East Turkistan has been subjected to inhumane sanctions and persecutions for many years. East Turkistanis have been treated as second-class citizens in their own homeland. East Turkistanis, who tried to announce their suffering and genocide to the world, were often silenced by China. Although they sometimes try to make their voices heard in different countries and in different channels, the world has never heard East Turkestan's cries for freedom, moreover, it has never wanted to hear them.

In addition, China has carried out the production and testing of its nuclear weapons, which is an important indicator of power worldwide, in the territory of East Turkistan. China conducted the first test of its nuclear weapons, which it has been working on since 1955, on October 16, 1964 in the Lop Nur region located in the Tarim basin, east of the Taklamakan Desert within the borders of East Turkistan. Since this date, China has conducted 44 nuclear tests, 11 of which were carried out under the ground, until 1996. Again, while utilizing all the underground riches of East Turkestan for the production of nuclear weapons, it has also turned the region into a playground to test the weapons produced. Although it knew very well the damages that these nuclear tests caused to people and the environment, it did not take into account the damages that would occur. On the contrary, in order to colonize East Turkestan with assimilation and inhumane practices, it has been important for China that the people of the region lose their lives and experience health problems, and that the Turkish population here is broken.

Among the nuclear tests that China conducted in the Lop Nur region without considering human health and the impact on the environment, the medium-range ballistic missile test on October 27, 1966, made China the only country to carry out the said test on residential areas as a result of launching a 12-kiloton nuclear-tipped missile from the Shuangchengzi Missile Base in Gansu province to hit the target in Lop Nur. While many people lost their lives in these tests, many others suffered various health problems and the balance of nature was disrupted. Although the humanitarian and environmental problems caused by the so-called nuclear tests in the region have been partially reflected in the world public opinion, the main issue has always been the rapid increase in China's nuclear weapons production and the political power competition between countries. For this reason, China's rapid development in nuclear armament and its nuclear tests have been closely monitored.

In particular, reports published by the US Department of Defense and The New York newspaper claimed that China had reestablished a nuclear test site in the Lop Nur region of East Turkestan and conducted nuclear tests. The issues related to China's policies on East Turkestan and the consequences of these policies have been the subject of many academic studies in Turkey, but there has been no detailed study on the nuclear weapons testing and production carried out here. This deficiency in this field is the main reason for this study. In this study, the damages caused by China's nuclear tests in the region to the people of the region and the environment are presented, while the reflection of the issue in the press of different countries, especially the news of the US Department of Defense and the New York Times newspaper that China has resumed nuclear tests in the region, is emphasized. During the study, the newspapers of the countries mentioned in the article were scanned and academic studies on the subject were also utilized.